

93957797-6	02/05/2025	ידיעות אחרונות - 7 לילות	עמוד 16	1	26.43x35.9
מאגנט - הוצאת ספריסלבקש תפילה - מאת דוד הנשקה - 25910					

ספרות ותרבות

{ ישי רוזן־צבי }

שמע ישראל

קריאת שמע, תפילת העמידה, ברכת המזון ועוד: ברכות ותפילות הן אתר מובהק לפענח דרכו את תפיסות העולם של מנסחיהן. בספר חדש חוזר דוד הנשקה לשורשי התפילה דרך ספרות חז"ל, ופותר שער עשיר להגותם

מניין צעירים בתפילת שחרית, חיפה 1939 | צילום: קלוגר זולטן, לע"מ

הגוף, שמקור כולם לדעתו במקדש. ככלל, הספר הוא שילוב בין ניתוחים אקדמיים וישיבתיים. לעיון הישיבתי יש במקרים רבים אופי של מסורת ספציפית שהתפתחה בישיבות ליטא, ומוזהה בייחוד עם ישיבת בריסק. אופיין של "חקירות" (כפי שהן נקראות במסורת זו) אלה הוא שהן מבחינות בין שתי תפיסות מופשטות ועקרוניות, ועל פיהן מסבירות מחלוקות, מבחינות בין שיטות ופותרות סתי-רות. ברוח זו מציג הספר את החקירות הבאות: האם קריאת שמע היא מצוות שינון או קבלת עול מלכות שמיים; האם תפילת הציבור עיקר או תפילת היחיד עיקר; האם הפנייה למקדש עניינה השתתפות בעבודתו או בקשת קרבת האל. כן מופיעים "חילוקים" בין תפילה שהיא דיאלוג לברכה שהיא מונולוג, ובין ברכות שמגיבות לזמני היממה לתפילה שתוכנה אדיש לכך, וכולי. מכוח חלוקות עקרוניות אלו מוסברות מחלוקות רבות. למשל על פי התפיסות השונות של התפילה – כנגד קריאת ציבור או כבקשת רחמים של יחידים – מסביר הנשקה מחלוקות בזמני התפילה, במחנות הפיוניות, בשאלת הזיקה בין התפילה לבית הכנסת, בנוסחי ברכות שונות ומיקומן, ביחס בין חזרת הש"ץ לתפילת הלחש ועוד.

אני ספקן יותר באשר להתאמתם של כלים עיוניים אלה לצורת המחשבה של חכמי המשנה והתלמוד. סוג החקירות הזה נוצר במאות ה'18 וה'19 מתוך ניסיון להכניס את התלמוד לכלים מופשטים, קונסטואליים-מודרניים. ספק בעיני אם חכמי המשנה חשבו באופן שיטתי כזה, כאילו ההלכה בנויה כברירה בין אפשרויות וכל בחירה מחייבת עקביות, וכאילו החכמים המתדיינים ידעו בכל מקרה "מהו השורש ומהו הענף". אך בין שמקבלים את ההנחות ובין שלא, העיונים מאירי עיניים, חריפים, מלומדים ומלאי כל טוב. הנשקה נוהג בנריבות כלפי הפרשנים המסורתיים וטורח להראות כיצד רעיונות שנראים חדשים נמצאים כבר אצל ראשוני נים ואחרונים (אמנם לעיתים זו מראית עין, כי הרי הפרשנות המסורתית היא ששאין לו סוף, ורק מתוך המבט המחקרי מזהים למפרע את התקדימים). אך כלפי חוקרים נדיבותו פחותה. הוא מציין מחקרים אחרים בעיקר כדי לחלוק עליהם או לזהות אצלם טעויות וחסרונות, ועושה זאת בלשון חריפה וביד רמה. כשהוא חולק על פרשנויות מתחרות אינו אומר "ולי נראה" או "נראה יותר", אלא "הדברים שגויים מעיקרם" וכיוצא בזה (וכבר ליימדוגו הברחנים מהו ההבדל האמיתי בין פשט לדרש: מה שאני אומר הוא פשט ואילו מה שאתה אומר הוא דרש).

מי שמבקשים ביאור מהיר למקור התפילות ושורשיהן ימי צאו מן הסתם את הספר ארכני מדי (אם כי סיכומי הביניים והסיכומים הכלליים שהמחבר הוסיף לאורך הדרך מסייעים מאוד). אך מי שאוהבים למדנות ימצאו כאן מלוא חפנייה של עיונים טקסטואליים חריפים מעשה אומן. עושר מסחרר של מקורות, פרשנויות חדשות כמעט לכל מקור שנידון כאן, חי-רות ישנות ופתרונן המבריק, כל אלה ממתינים למי שמוכנים להשקיע את המאמץ.

לבקש תפילה: תפילות הקבע בתלמוד של חכמים // דוד הנשקה (מאגנט) 1,320 עמ'

דים ולחג הפסח. עתה הגיע תור התפילות. המאמץ לחשוף את תולדות התפילה מתוך מקורות חז"ל דורש סכין חדה ומנתח מיומן במיוחד, שכן דרכה של ספרות זו, ובייחוד המשנה, לטשטש את מקורותיה. הדברים מורכבים במיוחד ביחס לעולם התפילות, שם יש תהליכים נמשכים של השוואה בין החלקים השונים (למשל גם תפילות וברכות שנאמרו בתחילה ביחידות, כגון ברכות השחר, נכנסו לבסוף לבית הכנסת). עיקרו של הספר הוא התחקות אחר שלושת המוסדות העיקריים של הליטורגיה הקבועה: קריאת התורה, קריאת שמע ותפילת העמידה. הנשקה עוקב אחרי מקורותיהם בשלהי תקופת בית המקדש – קריאת התורה נולדה בבית הכנסת, שהיה במקורו מקום לימוד ודרשה; קריאת שמע נולדה כהוראה על זמני היום המתחלפים, בוקר וערב, כמתואר אצל פילון ובמגילות קומראן; ותפילת העמידה היא הרחבה של עולם הקורבנות אל מחוץ למקדש, בתחילה רק בשבתות וחגים ורק אחר כך גם בימי חול. מדובר, אם כן, במוסדות שונים מאוד, והנשקה מבארם בהתאם להקשרים השונים של מקורותיהם – קריאת תורה קהילתית, קריאת שמע אישית, ותפילת הקולקטיב שנעשית בידי שליח ציבור. הספר עוסק בשחזור מדויק של כל אחד מהם בנפרד ואז בצירופם יחד למערכת אחת בתקופה התנאית.

הנשקה מציג, על כן, שביל ביניים בין התפיסה המסורתית, שהתפילה קדומה ומתגלגלת מימים רחוקים עם מסורות שונים ונוסחים שונים זה לצד זה, לבין התפיסה ההפוכה, ולפיה התפילה היא יצירה תנאית, יש מאין, המשקפת תפיסת עולם אחדותית. לדירדו, תפילת הקבע אינה יצירה מהפכנית חדשה, פעמית אך גם אינה יצירה עממית מקדמת דנא, אלא חיבור של מקורות שונים למערכת מגובשת אחת, שניתן לשחזר את התאולוגיה שמאחוריה. חידושים רבים מספור פוזרים בספר, פירושים מפתיעים למקורות הקלאסיים, כגון ביחס למחלוקת במשנה (ברכות ד,א) על סוף זמנה של תפילת השחר, עד חצות היום או עד שליש היום. התפיסה השנייה מובנת: סוף זמן הבוקר, אך מה ההיגיון בשיטת "עד חצות"? הנשקה כורך זאת בתפיסה משלימה, שתפילת המנחה מתחילה בחצות היום ונמשכת עד הערב, ורואה בכך ביטוי לתפיסה שזמנה של התפילה הוא "כל היום כולו", שכן, בניגוד לקריאת שמע, היא אינה תלויה בזמנים המשתנים, אלא מבטאת מבע אישי של בקשת רחמים. מכאן הוא יוצא לשחזור מחלוקות עקרוניות בהבנת התפילה ומקורותיה – תפילת היחיד מול הרבים, וקושר זאת למחלוקת אם התפילה היא מיסודם של האבות, כלומר ביטוי לחסידות אישית, או נוסדה כהרחבה של עבודת המקדש, ובלשון התלמוד: "כנגד תמידין תקנום" (ברכות כו ע"ב). סוג הניתוח הזה מאפיין את הספר כולו: חיבור בין עיונים פילולוגיים-היסטוריים וקונסטואליים-רעיוניים. המחבר מניח שיש זיקה בין השניים. כלומר, שהשורשים ההיסטוריים נשמרים גם בהתפתחות המוסדות וכך ניתן לזהותם. השורש האישי של התפילה נשמר למשל בתפילת הלחש ובמחלוקת על זמני התפילה, ואילו השורש המקדשי נשמר במחנות השונות: עמי-דה, השתחויה, הפניית הפנים למקדש, וחובת כיסוי

תפילה היא המוסד המשפיע ביותר במסורת היהודית. בניגוד לבית המדרש, שהוא אליטיסטי מטבעו, התפילה היא המכנה המשותף הבסיסי של הקהילה. החל משלהי העת העתיקה יש בתי כנסת כמעט בכל קהילה יהודית, בארץ ובתפוצות, ופיוטים הפכו לאתר יצירה מרכזי. מראשית ימי הביניים נוצרו סידורים לפי המסורות של הקהילות השונות ופירושי התפילות הפכו לז'אנר פופולרי. אך כגודל חשיבות התפילה כך עומק החידה ביחס למקורה. במקרא אנו פוגשים בעיקר תפילות מזדמנות לעת מצוא. מתי מתפתחות תפילות הקבע היומיומיות עם נוסחאות קבועות? האם זו התפתחות הדרגתית במהלך ימי הבית השני? יצירה של שלהי ימי הבית? האם ראשיתה בארץ ישראל או בתפוצות? האם זו יצירה מחושבת של התנאים? מחקר התפילה העסיק את מלומדי "חוכמת ישראל" מראשיתה (ספרו של יום טוב ליפמן צונץ, "הדרשות בישראל", שעסק בין השאר במקורות הליטורגיה, יצא ב'1832), שכן היא נתפסה כמקום שבו רוח האומה ותרבותה באים לידי ביטוי. התפיסה השלטת הייתה של התפתחות הדרגתית, אך בשנת 1990 פירסם חוקר הפיוט עזרא פליישר תזה מהפכנית: לטענתו, תפילות הקבע הן יצירה יש מאין של התנאים לאחר החורבן. משמעות הדבר היא, שהתפילה היא מערכת אחת שנוצרה ונוסחה ככוונת מכוון, ולפיכך אפשר לנתח את ההיגיון הכולל שמאחוריה.

אפשר לגשת לשורשי התפילה מכיוונים שונים: רמזים בספרות היהודית הקדומה (כבר בספר דניאל מתואר שהוא נהג להיפלל שלוש פעמים ביום לכיוון ירושלים, אך זה נראה כמנהג חסידים יוצא דופן) ובספרות הנוצרית (שאימצה תפלות מסורתיות והוסיפה להם ממדים כריסטולוגיים), עיון בנוסחי הסידורים (חקר הגניזה הקהירית חשף נוסחי תפילה ארץ-ישראלים קדומים השונים מהנוסחים המוכרים) ובתולדות הפיוט (שליווה את התפילות והשתנה עימן). בספרו החדש עוסק דוד הנשקה בשאלה מכיוון אחר, זה של ספרות חז"ל, בייחוד המוקדמת. במשנה מוקדשת לליטורגיה של כל יום מסכת שלמה, ברכות, שעוסקת בקריאת שמע, תפילת העמידה, ברכת המזון וברכות שונות. חלקים נוספים בסדר מועד עוסקים בקריאות התורה ותפילות החגים, ובסדר קדשים נידונות התפילות במקדש, ועוד. גם מי שאין להם עניין יוצא דופן בליטורגיה, ימצאו עניין גדול בספר כשער להגותם של חז"ל. ברכות ותפילות הן אתר מובהק לפענח דרכו את תפיסות העולם של מנסחיהן, שכן הן משמשות מעין מפה המלמדת מהם הדברים החשובים ואיך ראוי להגיב להם. כך קובעת המשנה (ברכות ט,ב) כי "על פְּשֻׁרוֹת טוֹבוֹת" יש לברך "הַטוֹב וְהַמְּטִיב" ואילו "על שְׁמוֹעוֹת הָרָעוֹת" מברכים "דִּינֵין הָאֱמֶת". כשקורים דברים טובים אומר רים שהאל הוא טוב, אך על דברים רעים לא מברכים שהאל הוא רע חלילה, אלא שהוא שופט צדק. זה טיבו של מפעל התרגום של הברכות. הן מלמדות אותנו איך להביט בעולם.

דוד הנשקה, חוקר תלמוד ידען וחריף, פירסם ספרים רבים על הספרות התנאית, שמשותף להם המאמץ לאפיין שכבות מוקדמות ומאוחרות בספרות זו, וכך לשחזר את תולדות ההלכה והאידיאות שמאחוריה, להפוך את תמונת הסטילס לסרט נע. כך הוא עשה ביחס לדיני נזיקין, להלכות המועד

